

**OĞUZ EPİK DÜŞÜNCESİNİN KAYNAĞI OLARAK KİTAB-I DEDE
KORKUT'UN DRESDEN NÜSHASI****Dresden Copy of the Kitab-i Dede Korkut As a Source
of Oghuz-Epic Thought****Ülker NEBİYEVA*****ÖZET**

Makalede Dede Korkut Kitabı'nın Dresden yazmasının önemli bazı problemleri ele alınmıştır. Oğuz hikâyelerinin, epos ve hikâye hâline dönüşmesi, ozan repertuarında gelişmesi, farklılaşması, tarihî devirlerin izlerini içermesi ve günümüze geliş çizgisi incelenmiş, hikâyelerinin sorunlarına açıklık getirilmiştir. Hikâyelerin Dresden nüshası esas alınarak Oğuz epik geleneğine uygun olarak tarihî gelişimi bütün yönleriyle tespit edilmiştir. Hikâyelerin sözlü gelenekten yazılı biçime geçişi, hikâyelerde Oğuz epik düşüncesinin yansımaları, metinlerin kuruluş özellikleri çok yönlü olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz epik geleneği, epik hafıza.

ABSTRACT

This article discusses some important problems in Dresden writing of Kitab-i Dede Korkut. Transformation of Oghuz stories into epos and story form, their development and differentiation in bard repertoire, traces of the historical periods in these stories and how they have survived to date were studied and the problems of the stories were clarified. Based on the Dresden copy of the stories, the historical development of the stories was established in all aspects in accordance with Oghuz-epic tradition. The change in the stories from the oral tradition to the written form, reflections of the Oghuz-epic thought in the stories, forming characteristics in texts were evaluated from different angles.

Key Words: Dede Korkut stories, Oghuz-epic tradition, epic memory.

Dede Korkut kitabının önce Dresden, daha sonra ise Vatikan el yazma nüshalarının bulunmasından sonra üzerinde uzun süre inceleme yapılmış ve onlar metinşinaslık (metin bilim) bakımından mükemmel şekilde incelenip tasnif edilmiştir. “Her iki el yazma yayımlandıktan sonra pek çok dünya

* Azerbaycan Bakû Devlet Üniversitesi Filoloji İlimleri Namzedi (Doktoru)

bilim adamı tarafından, bu cümleden Rus Türkologlar tarafından etraflı bir şekilde incelenmiştir.”¹ “Dede Korkut Kitabı”nın Rusça ve Azerbaycan Türkçesinde yayımlanan bibliyografyaları bunu açıkça göstermektedir.”² “Dünyaca ünlü bu abideyi meydana getiren Oğuzlar kimdir?” Onlar kendilerini epik hafızada yaşattıkları Oğuz hikâyelerinde nasıl aksettirmişlerdir? Oğuzların erken alplık, şecaat ve cengâverlikleri hangi görüşler üzerine kurulmuştur? Oğuz hikâyelerindeki Oğuz düşüncesi, hayatın, toplumun yükselişi hangi düşüncelere dayanmaktadır? Bütün bu soruların cevapları Dresden nüshasında bulunan hikâyelerdeki konu, motif ve mesajların açıklanmasında görülmektedir. Dresden nüshası bilim dünyasına malum olduğu gibi N. O. Fletscher tarafından bulunmuş ve 1831 yılında Dresden kütüphanesinin kataloguna dahil edilmiştir. “86” sayılı kataloga dâhil edilen el yazma konusunda Fletscher tarafından aşağıdaki malumat verilmiştir: “152 sayfalık Türkçe mecmua, küçük 40, nesih yazılı, eski şark Türkçesi veya Oğuz şivesi ile yazılmış “Kitab-ı Dede Korkut”tur. İç Oğuz ve Dış Oğuz kabilelerinin Muhammet devrindeki maceralarının hikâyeleridir. Kitabın adı bütün hikâyelerde “Korkut” adlı birinin büyük rolü olmasından ileri gelmektedir. Korkut’un dindar, akıllı ve Oğuz kabileleri arasında büyük itibar sahibi olduğu rivayet edilir.” “Bu malumata aşağıdakileri ilave etmek mümkündür: Nüshanın iç kapağının ortasında dairevî mühür vardır. Aşağıda sol köşede ise dikdörtgen mühür vardır. Bu üzerinde “Dresden Müzesi, Ea 86” yazısı bulunmaktadır. Yukarıda eserin adı yazılmıştır: “Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taife-yi Oğuzan”. Bu adın altında güçlkle okunan “Sahib esselâm Abdullah bin Ferec Kendhuda” sözleri görülür. Üst köşede “Tarih-i vefat-ı Osman”, sene 993 yazısı, aşağıda ise sağ köşeye doğru, “Muhabbetnâme ağzında yazılmıştır.” kaydı vardır. Korkutşinaslıkta (Korkut bilimcilikte) Dresden el yazma nüshasının birinci sayfasında “Dedem Korkut” adındaki “-m” unsurunun “ebced hesabı ile rakam göstermesi” ve aynı sözlerin el yazmanın aktarıldığı hicrî tarihi bildirmesi maksadı ile kullanıldığı fikri temelsizdir. Dedem Korkut ad varyantı Dresden el yazmasında muhtelif boylarda yirmi defa geçmektedir. Yazı ve imlâ bakımından “Muhabbetnâme ağzında yazılmıştır” cümlesi el yazmadaki hat çeşidine işaret etmektedir. Bahsi geçen kayıt kâtibe mahsustur. “Muhabbetnâme ağzı” sözlerini ebced hesabı ile Dresden el yazmasının yazıldığı tarih gibi kabul etmek mümkündür. Hicrî 664, (M. 1284). Bununla birlikte, aynı sayfada, kitabın mazmunu ile ilgili olmayan yazılar da vardır. Arka sayfada iki defa yazılmış Farsça bir beyit Türkçe ve Arapça başka yazılar da görülmektedir. Yazılar

¹ A. M. Nebiyev, Koroglu, Azerbaydjanskiy Geroičeskiy Epos, Bakı 1986, s. 41.

² Kılıslı Rifat, Kitab-ı Dede Korkut, Ankara 1916; Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı I-II, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1989; Kemal Abdulla, Gizli Dede Korkut, Bakı 1987.

kaligrafik bakımdan farklıdır. Asıl metin ikinci sayfadan başlıyor.”³ Dresden nüshası metnin sonraki tasvirinde metnin hacmi, satır sayısı ve sırası, ilk ve son sayfalardaki satırların sayısı, kitabın yazıya alınma devri ve kaideleri, boyların birkaç ozan nesli dilinden yazılma ihtimalinin hususuna geniş yer verilmiştir. Burada müellifin şöyle bir ihtimali de ilgi çekicidir ki, “Kitab-ı Dede Korkut yazılı edebiyat şekline çevrildiği ilk merhalede, çeşitli zamanlarda, belki de muhtelif ozanların anlatımından kaleme alınmıştır. Boyların gayri mantıkî sıralanışı da bundan ileri gelmektedir.”⁴ Müellifin bu düşünceleri, genelde “Dede Korkut” boylarının repertuar hayatı konusunda belirli düşünceler doğurmaktadır.

El yazma nüshası konusunda birçok araştırmacının görüşü vardır. Bunların ekserisi el yazmanın dil tarihi, metin bilim bakımından incelenmesi meselesini içermektedir.

Dresden nüshası bütün metin bilim göstericilerinin öğrenilmesi bakımından ne kadar değerli bir abide ise, Türk epik ananesini aksettiren destan konularının tamamı olarak da bir o kadar değerlidir. İtiraf etmek gerekir ki, Dresden nüshası eski hat çeşitliliği, metin bilim, dil tarihi yönünden geniş şekilde araştırıldığı, şimdiye kadar Oğuz epik düşüncesini, kadim Oğuz konu, motif ve mesajları bütün halde aksettiren kaynak olarak araştırmalara alınmıştır. V. M. Jirmunski, H. T. Zerifov, A. N. Yakubovski, M. Ergin, O. Şaik, H. H. Köroğlu gibi araştırmacılar Oğuz epik ananesinden bahsederken bu meseleye temas etseler, hatta genel Türk eposu için müşterek olan bir dizi konuları, motifleri ve mesajları tahlile çalışsalar da bütün olarak Dresden nüshası epik hafızada yaşayan konuları uhdesinde muhafaza eden bir kaynak olarak esaslı şekilde incelenmemiştir. Bu mesele H. Köroğlu'nun dikkatini hayli celbetse de, o da V. M. Jirmunski'den uzaklaşmamıştır. “Kitab-ı Dede Korkut”u epik ananeyi koruyup saklayan kaynak gibi, yalnız ayrı ayrı konuların tasviri yoluyla mukayeseli tahlile celbetmiştir.⁵

“Kitab-ı Dede Korkut”un Oğuz epik hafızasındaki konuları uhdesinde koruyup saklayan bir kaynak olarak incelemeye alınması bile başlı başına mürekkep bir problem olup ilk önce eposun ozanlar “Oğuz Eli”nin epik yaratıcılığını muhtelif devirlerde ve zaman dilimlerinde oluşan konuları Oğuz’un dünkü hayatı gibi vermişlerdir. Onlar bir çok tarihî ananevi değerleri, ahval ve hadiseleri, Oğuz’un başına gelen olayları, onun daima hem İç Oğuzdaki hem de

³ Kitab-ı Dede Korkut, Dresden Nüshası, Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü, Bakı Nüshası, s. 30.

⁴ age., s. 31.

⁵ H. G. Köroğlu, Dve Taynı Drevnogo Titul'nogo Lista, 'Knaga Moego Deda Korkuta', 'Voprosi Literaturi' M. 1987, No: 6, s. 209 vd.

Dış Oğuzdaki çatışmaları bir kronolojik sıra dahilinde göstermeye çalışmışlar. Öyle görülüyor ki, el yazmada aks olunan hadiseler aslında “Oğuz Eli”nin bin yıllık bir hayatını ihtiva etmektedir. Gelenekçi ozan repertuarı bu bin yıllık devri bir epoya yerleştirmeye öyle çalışmıştır ki, ona hayran kalmamak mümkün değildir. Metne dikkat edildiğinde görülüyor ki, ozan her elli, yüz yıllık Oğuz elinin tarihinden bir numune almıştır. Onları cilalanmış şekilde repertuara öyle ustalıklarla dizmiştir ki, boylarda asırlar arası farklar ilk bakışta dikkati fazla çekmiyor. Bu konu çeşitliliğini tasnif etmek, gruplara ayırıp sistemli şekilde incelemek için her şeyden önce eposun kuruluş sistemini doğru olarak düzenlemek gerekir. Kuruluş sistemi ilk önce epoya dahil edilen boyların meydana gelme devir ve devrelerini belirlemeyi gerektirir. Epoya dahil edilen boyların üç merhaleden meydana geldiğini yukarıda söylemiştik. Metin dâhilindeki boylar devrelere göre gruplaştırıldığında boyların meydana gelmesinin ilgi çekici görünümü oluşuyor. Boylar arası zaman sınırı, mekân çevresi, bazı durumlarda coğrafi bölge sınırlanıyor. Her yaratıcılık devrinin izleri ise boyların özünde bu veya diğer şekilde göze çarpıyor. Bu metotla eposun meydana geldiği üç aşamalı gelişmede devrin hususiyetlerinden hadiselerin mevzu ve muhteva çevresinden, tarihî olay ve hakikatlerden başlayarak Dresden metnindeki konu çok yönlülüğünün genel manzarasını belirlemek gerçekleşiyor. Bizim takdim ettiğimiz kuruluş sisteminde eposun birinci devir yaratıcılık merhalesinde eposun dört boyu oluşmuştur. Bu boyların her birinde anlatılan konular Oğuz eposu için ananevi olup “Oğuz Eli”nin erken devir hayat ve maişetini kuşatmaktadır. Boylardaki eski Türk mevzularının genel durumu şöyledir:

I. Boy “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyunu Beyan Eder, Hanım Hey”⁶ “Hakan meclisi motifi” ile başlıyor. Bu, geleneksel motiftir. Türk eposunda “Hakan Meclisi”, hanların, hakanların yılda bir iki defa meclis, toplantı, kurul toplayıp ülkedeki durumla ilgilenme meclisidir. Burada Bayındır Han’ı toplantının ilk başında görünce anlaşılıyor ki o ülkede uygulanan kuralların nasıl hayata geçirildiğini gözlemek, suçluları cezalandırmak vazifesini üzerine almaktadır. Ceza evlat nispetine göre çadırlara kabul edilme ile tatbik ediliyor. Dirse Han’a, oğlu kızı olmadığı için kınanır gibi kara çadıra alınma şeklinde bir ceza uygulanıyor.⁷

Aynı cezalandırma motifine “Alpamış”, “Rüstem Han”, “Koroğlu” ve “Çoroğlu” eposlarının farklı varyantlarında da rastlanıyor.⁸

⁶ Kitab-ı Dede Korkut, Bakı, 1988, s. 34-41.

⁷ Gite (Dede Korkut’tan), M. F. Ahundov’un arşivi A.İ.A., M. Fuzûlî Adına El Yazmalar Enstitüsü, Fond 2, s.v. 44, v. 30, s. 34 vd.

⁸ age., s.40-43 vd.

İkinci motif evlatsızlığa göre hanımı suçlamaktır. Dirse Han, kadınına saldırıp onu suçlayarak öfkesini yatıştırıyor.⁹ Ana hatun suçlarını Dirse Han'a anlatmaya çalışıyor, ona nezir verip, niyaz etmesini tavsiye ediyor.¹⁰ Tam destanın burasında bir bütün halinde evlatsızlık ve evlat elde etme motifleri arasında baş konu, Türk halklarının epik yaratıcılığı için ananevi olan "Epik kahramanın evlatsızlığı konusu" formallaşıyor. Destanın bu eski konusundan sonra dünyaya gelen "evlada, kahramana, gösterdiği şecaate göre "ad koyma" motifi gelmektedir. Bu da çok eski konulardandır, kahramana burada kavga meydanında boğayı öldürdüğü için "Boğaç" adı verilmiştir. Aynı motif esasında Alpamış'a ve Maday Kara'ya adları veriliyor.¹¹

Bundan sonra boyda yiğidin kahramanlıkları motifi başlıyor. Eski kahramanlıklardan biri de epik ananede dağa, ava gitmek veya babanın kendi evladına dövüş sırlarını öğretmek için onu dağa, Kıpçak eposunda yer altı dünyasına, uzak yerlerde yaşayan galaçalara, İrem bağına vs. yiğitliklerin sırrını öğretmek maksadı ile göndermesidir. Oğuz eposunda V. M. Jirmunski'nin yazdığı gibi "köhne detaylardan biri, dağa ava çıkmaktır". Boyda bütün bu hadiselerin fevkinde hıyanet yolu ile "atalar-oğullar" konusunun formalştırılmasıdır. Dresden metnindeki bu konu "atalar-oğullar" çatışmasının en eski olanıdır.

İncelemeler gösteriyor ki, o, hatta Fars eposundaki "Rüstem-Söhrab" konusunun selefidir.¹² Burada babasının arkadan vurduğu okla yaralanmış Boğaç'ın ardınca Ana hatunun gelmesi, Hızır'ın kahramanın başını sıvazlayıp "Bundan sana ölüm yoktur", demesi de masal motifidir. Dede Korkut mevzularının birinci ve ikinci yaratıcılık merhalelerinde masal motifleri esasında formallaşma ananesi kuvvetlidir.

Boydaki yeni Türk epik düşüncesinde formallaşan konulardan biri de "Evladın kendi babasını esaretten kurtarması" motifidir. Bu da özgün kuruluşuna göre kompleks özelliklidir. Boy üç önemli konu, yedi motif üzerine kurulmuştur. Motif birleşmeleri konuda birlik oluşturmaktadır. Boy, Oğuz hayatından bahseden mükemmel bir hikâyeye dönüşmektedir.

Buradaki konu ve motifler aynı zamanda epik repertuarda işleklik derecesine göre farklılık göstermektedir. Öyle konu var ki, sonraki Oğuznamelerde bir daha tekrarlanmıyor. Öylesi de vardır ki, yeni hadise biçiminde yeni görünümde epoda dönüyor ve yeni şekilde işleniyor. Mesela, Hızır'ın yardımı, dağ çiçeği, anne sütü

⁹ Kitab-ı Dede Korkut, Bakı, 1988, s. 35.

¹⁰ age., s. 33

¹¹ H. G. Köroğlu, Dve Tayını Drevnogo Titul'nogo Lista, 'Knaga Moego Deda Korkuta', 'Voprosi Literaturi' M., 1987, No: 6, s. 51.

¹² age., s.43

ile sağlığa kavuşma daha sonraki hadiselerde tekrarlanmıyor. Bütün Türk eposuna serpilip yaratıcılık ananesine dönüşüyor. Ava çıkma, dağa ava gitme, evlatsızlık ve başka motifler hatta ayrı ayrı konular sonraki boylarda yeniden kendim gösteriyor.

III. boy "Kam Büre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyun, Beyan Eder, Hanım Hey"¹³ boyu da ananevi hakan meclisi motifi ile başlıyor. Evlatsızlık konusu üzerine kuruluyor. "Beyler toplanıp dua ederler ki Beyböre Bey'in bir oğlu, Baybican Bey'in bir kızı olsun. Beyler alkış ediyorlar. Burada bir beşik kertme olayı da vardır. Baybican Bey kızı olursa onu Beyböre Bey'in oğluna beşik kertme etmeyi ahdediyor. Motif menşe itibari ile çok eskidir. Hatta o kadar eskidir ki çocuklar büyüüp boya başa ulaştıktan sonra beşik kertme oldukları hatırlanıyor.¹⁴ Bundan sonraki hadiseler ise "Nişanlının kendi düğününe gelip çıkması" masal konusu esasında devam ediyor. Dünya eposu için ananevi olan bu konu ozan repertuarında daha yeni motiflerle zenginleşiyor. "Kahramanın zindanda halkından haber alması", "Düşman kızına âşık olma, onun yardımı ile esaretten kurtulma", "Kahramanın akrabaları tarafından (burada bacıları) tanınması", "Yalan haber ve yalancının akıbeti" ve nihayet "Nişanlıların birbirini tanıması ve sevgililerin kavuşması" motifleri bir araya gelip konuyu tamamlıyor. Dünya eposundan gelme ananevi konu (A. Arne) ozan repertuarında birkaç yönden yeniden kuruluşa maruz kalıyor. Birincisi, o, ozan repertuarında millî hayat materyali, "Oğuz Eli"nin dâhilî hayat problemleri, âdet ananeleri ile öyle cilalanıyor ki onun birinci kaynakla ilgisi kayboluyor. İlk bakışta konu Oğuzların epik hafıza numunesi gibi takdim ediliyor.

İkincisi, dünya eposu için ananevi olan eski model "Oğuz Eli"nin kültürel değerleri ile öyle benzeşiyor ki iktibas izlerini yitirmiş oluyor. Bu cihet eposun birinci yaratıcılık devrinde meydana gelen beş boyun her birinde kendini açık şekilde ortaya çıkarıyor. İşte bu özelliklerine göre "Kanlı Koca Oğlu Kanturalı Boyunu Beyan Eder, Hanım Hey"¹⁵ bir çok araştırmacılar eposun daha kadim boylarından saymaktadırlar.¹⁶

Bu boy metni de Dresden nüshasını eski konu ve motiflerinde zenginleştiren babanın oğlu için kız araması motifi ile başlıyor. Bu Türk eposunda en kadim konulardandır. Oğul için kızın ana tarafından değil, baba tarafından aranması bahadırılık ananesi ile ilgilidir.¹⁷ Boydaki bu kadim motifle başlayan "Kız getirme"

¹³ Kitab-ı Dede Korkut, Bakı, 1988, s.52-67.

¹⁴ age., s.43.

¹⁵ age., s. 85-93.

¹⁶ H. G. Köroğlu, Oğuz Eposu ve Epik Anane, Oğuzskiy epos (stravnitelğniy analiz), "Tipologiya Narodnogo gpoza", M., 1975, s. 79.

¹⁷ J. V. Jirmunskiy, "Kitabı Korkut'i oguskaya epiçeskaya traditsiya SV, IVc, M., 1958, s. 176.

konusu repertuar hayatının hemen hemen bütün kompozisyon kuruluşunda aynı sisteme dayanıyor. Boyun dâhilî kuruluşu kadim motiflere dayandığı gibi onun ozan repertuarında yeniden işlenmesi veya çağdaşlaşması gidişatı göze çarpıyor.

Baba oğluna kız bulamayınca Kanturalı'nın kendisi kız aramaya başlıyor. Düşman tekirinin ülkesinde “şartla kız verme” hadisesi ile karşılaşılıyor. Epik tahkiyeye yeni bir motif ekleniyor. Tekir kızını üç vahşi hayvana karşı galip gelen cengâvere kızını vermek istiyor. Kanturalı zor olsa da şartı yerine getiriyor ve Selcen Hatun’u tekirin razılığı ile alıp Oğuz eline dönüyor.

Bu epizodlar içerisinde genel cihetten birbiri ile ilgili formalaşma merhalesinde olan iki yarım motifle karşılaşılıyor. Belki daha erken çağlarda müstakil konu veya motif gibi faaliyette olan bu yarım motif detaylar zaman geçtikçe eriyip yok olmaya, küçük detay şekline düşmeye başlamıştır. Dresden nüshası eposun sözel özelliklerini koruyup saklayan bir kaynak olarak aynı kökten olan, aynı düşünce görüşü aks ettiren detayları hıfz edebilmiştir. Birincisi, Kanturalı'nın babası oğluna diyor ki, şartla verilen tekir kızını Oğuz eline getirmek için hüner lazımdır. Hünerin yetmezse git “evdeki kıza razı ol”¹⁸ ikinci detay ise kızın şartla kocaya verilmesi ile ilgilidir. Bunların her ikisi gösteriyor ki, boy, aile dâhilî nikahın önemini yitirip sıradan çıkmakta olduğu devrin mahsulüdür. Hünerin, yiğitliğin, Türk hayatı için ananevi hayat olduğunu göz önüne aldığımızda açıkça görülür ki aile dâhilî nikah normlarından imtina eden Oğuz Türkleri bu devir Oğuz hayatı merhalesinde hayatın bütün durumunu hüner ve cengâverlik üzerine taşımıştır. Adı geçen boydaki en önemli kadimlik ise Türk’ün hünerinin tantanası idi. Her iki detay, motife dönüşme de el yazma metinde, kâtip onları koruyup saklayabilmiştir.¹⁹ Boydaki konunun tamamlanmasında “Kahramanın uyuması”, “Götürülmüş kızın geri çevrilmesi için gelenlerin mağlubiyeti” (“Köroğlu”da Nigâr’ın ardınca Burcu Sultan geliyor), “dövüş meydanında sevgililerin karşılaşmaları ve barışmaları”, “Kendi yöresinde tantana ile karşılaşılması” ve nihayet “nişanlının izdivaçtan sonra kendi savaşçıları yitirmesi” (Arap Zengi’de tekrarlanıyor) motifleri Dresden nüshasının koruyup sakladığı değerli epik düşüncenin numunelerinden sayılmalıdır.

Eposun birinci yaratıcılık devrine dahil edilen konu ve motifler üzerine kurulmuş boylardan biri de VIII. boy “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boyu Beyan Eder, Hanım, Hey”dir.²⁰ Bu boy masal kompozisyonu ile başlamaktadır. Göç sırasında kaybolan, aslan sütü ile beslenip büyüyen çocuğun, Aruz’un oğlu olduğu anlaşılıyor. Onu eve getirenler, zorlukla onu çevreye alıştıyorlar. Dede Korkut

¹⁸ Kitab-ı Dede Korkut, Bakı, 1988, s. 86.

¹⁹ age., s. 85vd.

²⁰ age., s. 98-103.

gelip çocuğun adını Basat koyuyor. Ananevi masal konusu ozan repertuarında öne çıkıyor. Basat'ın tipi "Oğuz Eli" için kahraman tipi gibi formalaşmaktadır.

Bundan sonra başka bir eposa geçiliyor. "Oğuz Eli"nin düşmanı meydana çıkıyor. Sema menşeli bir düşman Tepegöz'dür. Basat'la Tepegöz çatışması "Oğuz Eli"nin lehine sonuçlanıyor. Bu konu kompozisyon itibarı ile az merhalelidir. Doğu ve Batı konu çaprazlaşmasında Tepegöz'ün bir dizi tipleri meydana gelmiştir. Ancak Yunan Polifemi Tepegöz'ün en mükemmel, hem de Avrupalılaştırılmış, biraz yumuşatılmış tipidir. Menşe itibarı ile onların her ikisi aynı motif esasdadır ve Tepegöz konusunu ihata ediyor. Hangisinin önce veya sonra meydana gelmesinden, hangisinin diğerinden esinlendiğine bakmayarak onlar bütünlükte insan oğluna karşı gelme motifini formalastırmaktadır. Dresden metninde bu konu insan evladına, tek bir Oğuz Eli'ne değil, genelde insanlığa karşı bela kesilen seyyar konu olarak dikkati çekiyor. Konunun en kadim, tam ve bütün modelini koruyup saklayan yine Dresden metnidir.

"Oğuz Eli"nin eski devir hayatını, tayfa içi ziddiyet ve çatışmalar, Oğuz'un içindeki çekişmeleri aks ettiren XII. boy "İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Begrek Öldüğü Boyu Beyan Eder, Hanım Hey"dir.²¹ Bu boy konu ve motif olarak henüz formallaşması, tayfa dahili ziddiyetleri aks ettiren kompozisyon üzerine kurulmuştur. Eposta bir detay, - her yıl (yahut) yedi yılda bir) Kazan Bey evden çıkar, bütün varidatını İç ve Taş Oğuz ile birlikte yağmalardı. Bu, Türk epik hafızasında eski kahramanlık motifleri, varidatı yoksul insanlar arasında bölüştürmek ve onlara yardım etmek estetik değerleri ile bağlı idi. Bir defasında Kazan Bey, yağmalanma merasimine Taş Oğuz beylerini çağırıyor.²² Bu ise "Oğuz Eli"nde rahatsızlığa sebep oluyor. Bu ise netice itibarı ile hatta sert çatışmalara zemin hazırlıyor.

Aruz Koca, Begrek'i evine davet eder, onun bir yanını çarpıp İç Oğuz'a gönderir. Aslında bu, devlet dahilinde ayaklanma idi ve Kazan Han kendine özgü bir kısas uygulayarak bu isyanı yatıştırıyor. Beyrek'in vaziyetine bakıp onun kanını yerde koymuyor. Görüldüğü gibi burada Oğuz hayatında kendini gösteren ve Oğuz Eli'ne büyük zarar veren intikam motifleri dikkati çekiyor. Eposta onlar müstakil konu hâlini almıyor. Ama buna rağmen Dresden metnini yazan kâtip el yazma gerçeklerine sadık kalarak Oğuz hayatı için ananevi olan bu motifleri olduğu gibi korumakta, sözlü hafızanın özgün kurallarına halel getirmiyor.

Dresden nüshasında eposun ikinci devir yaratıcılık numuneleri olan iki boyun konu plâni epik repertuar hakikatlerine uygun olarak muhafaza edilmiştir.

²¹ age., s. 123-126.

²² age., s. 123.

Onlardan biri “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyunu Beyan Eder Hanım Hey”²³ ve XI. boy “Salur Kazan Tutsak Olup, Uruzu Çıkardığı Boyu Beyan Eder Hanım Hey”dir.²⁴ Onların birincisinde ilk bakışta konu planı biraz eski ölçülerde takdim edilse de bütünlükte İslam’ın kabulü arifesi devri konu ve motiflerini ihtiva ediyor.

Dresden nüshasına dâhil olan “Deli Dumrul” metni gösteriyor ki, burada mürekkep kompozisyon yoktur. “Can karşılığında can alma veya can verme” motifi esasında doğaçlama olarak ozan, Allah veya İslam itikadını tebliğ etmeyi, insanları İslam’a, Hz. Muhammed peygamber aleyhisselamın adına ihtiram ve muhabbet aşılama gaye ediniyor. El yazma metindeki motifin tebliği irticalen ozan anlatımında nasıl söylenmişse el yazma da aynı anane ve üslubu kendine özgü dürüst bir şekilde aks ettirmektedir. İkinci boy ise yine “atalar- oğullar” konusunun işlenmiş varyantıdır. Oğuz hayatına mahsus kahramanlıklar, aile, evlat ana ve baba muhabbeti, akrabalık motifleri çevresinde hadiseler cereyan ediyor. Eski motif burada yenileniyor. Boydan anlaşılıyor ki, ancak o, ozan repertuarında herhangi bir yaratıcılık prosesi geçmemiştir. Bu da gösteriyor ki Oğuzların göçer hayatı, yani yer değiştirmesi ile ilgilidir. Konunun yeniden işlenmesi ve bir dizi Oğuz hayatı unsurlarının adet ananelerle bezenmesi gösteriyor ki bu boy önceden Oğuz elinde mevcut olmuştur. O eposun kadim kuruluşunda önemli yerlerden birini tutmuştur. Ama bu konu bütün halde Oğuzların yeni coğrafi bölgelerinde muhafaza edilememiştir. Sadece yeniden işlenmiş, bu gidişatta öz kadimliğini hayli derecede yitirmiştir.

Eposun oluşmasının üçüncü merhalesi, -Kafkas hayatı yaratıcılık devri ise bize ulaşan beş müstakil boyda kendini aksettirmiştir.

Onlardan birincisi “Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boyu Beyan Eder, Hanım Hey”dir.²⁵

İlk önce kaydetmek gerekir ki, bu boyda Oğuz Eli’nin İslam’dan önceki sosyal hayatının belirli unsurları muayyen derecede aks olmuştur. Hadise Bayındır Han’ın eniştesi Kazan Han’ın kurduğu meclisin tasviri ile başlıyor. Kazan Bey büyük meclis oluşturmuştur. Bu meclis başka boylarda gördüğümüz meclislerden, özellikle Bayındır Han’ın meclislerinden hayli farklıdır: “Doksan başlı ban evlerin kara yerin üzerinde diktirmişti. Doksan yerde ala halı, ipek döşemişti. Seksen yerde badyeler kurulmuştu. Altın ayak sürahiler dizilmişti. Dokuz kara gözlü, hub yüzlü, saçı ardına urulu, köksü kızıl dügmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları

²³ age., s. 79-85.

²⁴ Gite (Dede Korkut’tan), M. F. Ahundov’un arşivi A.İ.A., M Fuzûlî Adına El Yazmalar Enstitüsü, Fond2, s.v.44, v.30, s. 116-122.

²⁵ Kitab-ı Dede Korkut, Bakı,1988,s. 42-51.

nigârlı mehbub kâfir kızları Kalın Oğuz Beylerine sağrak süzüp içerlerdi. İçip içip Ulaş oğlu Salur Kazan'm alına şarabı çıktı"²⁶ Görüldüğü gibi, hadise içki meclisi ile başlıyor. Haddinden çok içen Kazan^beyleri "av avlamağa kuş kuşlamağa" çağırıyor. Dağa ava gitmek kadim motif olsa da burada kâtip Oğuz'un hayatında meydana gelen olay gibi kaydediyor. Dresden metnine Gürcistan'ın adım dahil etmekle Oğuzların Kafkas muhitindeki komşuluk münasebetlerini konu ediyor. Eğer boyun başındaki hadiseler, -meclis, şarap içme, ava çıkma motifleri Oğuzların İslam'dan önceki tasavvurları ile ilgili olsa da, onun devamında gelen komşuluk münasebetleri artık Oğuzların İslam'ı kabul etmelerinden hayli sonraki münasebetlerinin tasviridir. Burada Oğuz eposundan gelme evin yağmalanması, ana ve avradın esir götürülmesi kahramanın düşman ardınca gelmesi, vuruşması ve galibiyeti aslında Oğuz hayatının sonraki devir hadiselerinin tasviridir. Kazan Han'ın içki içmesi, ulusunu başsız koyması ve evinin bu sebepten yağmalanması Oğuz'da meydana gelen olaylardır.²⁷ Bu boyda kadim epik hafızanın konu, motif ve mesajların yeni epik anlatımı demek olur ki o da yoktur. Kazan Bey'e karşı düşmanlığın bir sebebi de onun lakayt şahsiyetindeki tezatlardır. Boydan açıkça anlaşılıyor ki, burada beylerbeyine ikili münasebet dikkati çekiyor. Eğer birincisi, Oğuz Eli'nin epos yaratıcılığının birinci devir merhalesindeki Kazan'a tutkunluk ise, ikincisi, Oğuz Eli'nin Kafkas'a göçtükten sonra epik hafızada Kazan'a karşı kırılmış bir ilişkidir. Destan'm Kafkasdaki yeni ozan repertuarında, her iki münasebet bir miktar çağdaştırılmış irticalî anlatıma çevrilmiştir. Bu yeni ozan anlatımı ise ozanın Türk epik ananesinden uzaklaşıp tasviriciliğe üstünlük vermesi ile ilgili olabilir. Çünkü bu devirde ozan ifacılığı yerini âşık yaratıcılığına vermekte idi.²⁸

Aynı durumu "Kazan Beg Oğlu Uruz Beg Tutsak Olduğu Boyu Beyan Eder, Hanım Hey"de görmek mümkündür.²⁹ Burada Oğuz Eli'nde kahramanın formalaşma devri için ananevi olan bir dizi motiflerden istifade dikkati çekmektedir. Kazan Bey istiyor ki, oğlu Uruz da at binip baş kessin, cengâverlik sırlarına sahiplensin. Burada baba-oğul çatışması, babadan ayrı düşen oğlun düşman eline geçmesi ve babanın gidip onu tutsaklıktan kurtarması motiflerinin zayıf tekrarı dikkati çekiyor.

Dresden nüshası hem küçük motif ve konuların, hem de Türk epik hafızası için ananevi estetik düşüncenin yüksek epik tahkiyede korunup saklanması bakımından hususi öneme sahiptir. Bu boy da epik hafızanın küçük motif ve

²⁶ V.V. Bartold, Turetskiy Epos i Kavkaz., sb."Yazık i Literatura", Vc., L.,1930, s. 42.

²⁷ age., s. 42-50.

²⁸ Azad Nebiyev, Azerbaycan Âşık Mektepleri, Bakı 2004, s. 43.

²⁹ V.V. Bartold, Turetskiy Epos i Kavkaz., sb."Yazık i Literatura", Vc., L.,1930, s. 68-78.

konularını muhafaza etmek bakımından dikkat çekicidir. Kanlı dövüş sahneleri ve olayları ile zengin boyu da Oğuzlar çok önceden hafızalarında kahramanlık olayları olarak koruyup saklamışlar. Onu Kafkas'a gelirken kendileri ile getirmişler. Hadiselerin ozan yaratıcılığında doğaçlama anlatımı ile sona ermesinden yani ozan yaratıcılığının son merhalesinde ortaya çıkmıştır.

“Kazlık Koca Oğlu Yegenek Boyunu Beyan Eder, Hanım Hey” ve “Bekil Oğlu Emranın Boyunu Beyan Eder Hanım Hey” boyları hem muhteva, hem de kuruluş bakımından Kafkas muhitinden uzakta değildir. Aynı coğrafi muhitte meydana geldiğini gösterir. Önce buradaki hadiselerin Türk epik yaratıcılığının mühim konuları ile yakın ilgisi yoktur. Buradaki hadiseler bölgesel kaynaklı olup, Oğuz Eli'nin geniş coğrafi hudutlarına ulaşmıyor. Eğer Yegenek konusunda epik hafıza için ananevi motifler göze çarpsa da Emran'ın tipinde hadise artık yeni mekânda, hem de yeni mahiyettedir. Emran hudut bekçisidir. Onun vatan ve toprak hakkında tasavvurları vardır. Kösüp düşman tarafına geçmek istediğinde eşi tarafından kınanıyor. Ozan irticalî anlatımında bu boy yeni yaratıcılık örneğidir. Ancak yeri geldiğinde ozan ona Oğuz hayatı için ananevî motifler ilave ediyor. Bunlar içerisinde “ava çıkma”, “evlat tarafından son anda yardım görme” motiflerinden istifade etmekle konu Oğuz epik ananesine uygunlaştırılmıştır.

Aynı yaratıcılık ananesi “Usun Koca Oğlu Segrek Boyun Beyan Eder Hanım Hey”de de görülmektedir. Burada da komşuluk münasebetleri dikkat noktasında olup Oğuz Eli'nin gündelik kaygıları öne çıkarılıyor. Ancak ozan anlatımında yeni yaratıcılık ananeleri, epik hafızanın bir dizi konu ve motiflerinden istifade dikkati çekmektedir. Kardeşin gidip düşmandan intikam alarak kardeşini tutsaklıktan kurtarması Oğuz eposunda ananevi motiftir. Onu yeniden işlenmiş şekilde görüyoruz. Bu boy, hadiselerin Kafkas coğrafi bölgesinde meydana geldiğini ve burada sözlü geleneğe alındığını gösterir. Dresden nüshası Oğuz hikâyelerini sade ve mürekkep motif ve konularının yaratıcılık merhalesine uygun şekilde aksettirmektedir. Dikkat edildiğinde açıkça görülür ki Türk epik hafızası için en mürekkep konular eposun birinci ve ikinci merhalesinde meydana çıkmıştır. Bu yaratıcılık merhalesinde yaranan boylar daha mürekkep ve uzun zaman sözlü anlatım merhalesi geçirmiştir. Onlar kuruluşu ve muhtevası itibariyle de zengin ve mükemmeldir. Üçüncü devirde meydana gelen ve Kafkas muhiti ile ilgili konular ise Oğuz epik ananesinin, kısmen sonraki devir ve tasavvurunu aksettirmektedir. Onlar konu ve motif kuruluşu itibariyle kesinlik ve bütünlük arz etmektedir. Ananevi konu seçmekten daha çok onlarda Oğuz sosyal hayatının tasviri geniş yer tutmaktadır. Zaman zaman Türk epik hafızasının bölgesel veya sosyal hayatı için özgün konulardan faydalanma göze çarpmaktadır.

Genel olarak bakıldığında ise Dresden nüshasında Türk epik hafızası ve Türk eposu için özgün olan on beş önemli konu, yirmi beşten fazla uluslararası ve

bölgesel motif kendisini göstermektedir. Bu ise tamamı on iki boydan ibaret bir el yazma için Türk epik ananeleri incelemekte son derece geniş imkânlar ortaya koymaktadır. Diğer yandan bu el yazması her bir konu ve motif, Türk ve dünya eposunda yediden fazla varyantı ile karşılaştırmalı-tipolojik araştırmalara büyük esas teşkil edeceği gibi Türk eposunun konu ve motif hazinesi gibi de büyük ehemmiyet arz etmektedir. Tabii ki, Dresden el yazmasının bu bakımdan araştırılması ayrıca bir araştırma sahası olarak çok önemlidir.

KAYNAKLAR:

- ABDULLA, B. "Kitab-ı Dede Korkut" ve İslâm Dini, Bakı 1997. ABDULLA, Kemal, Gizli Dede Korkut, Bakı 1987.
- ARASLI, Hemit, "Kitabı-Dede Korkut" Bakı 1978.
- ARASLI, Hemit, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi ve Problemleri, Bakı 1998.
- BARTOLD, V. V., Yese Izvestiye o Korkude. Zapiski Vostoçneqo Otdela İmperatorskoqo Arxeoloqiçeskoqo otdela İmperatorskoqo Rosiyskoqo Arxeoloqiçeskoqo Obşestva, XIX c, 1910.
- BARTOLD, V. V., Turetskiy epos i Kavkaz., sb. "Yazık i Literatura", Ve, L.,1930.
- CAFERLİ, M. Mehebbet Destanlarının Poetikası, Bakı 1999. CAFEROV, N. Azerbaycan Halk Edebiyatı, Bakı 2002.
- CEMŞİDOV, Ş. "Kitabı Dede Korkut», Bakı 1999.
- Ebubekir et Devedari malumat, "Dede Korkut Kitabı I" (Geniş metni faksimile), Ankara, 1958.
- ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I-II, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1989.
- Gite (Dede Korkut'tan), M. F. Ahundov'un arşivi A.İ.A., M. Fuzûlî Adına El Yazmalar Enstitüsü, Fond 2, s.v. 44.
- HACIYEV T.,- Elemdari, F.R. "Dede Korkut"un Son Sahifesi Hakkında, Bakı 1986.
- HEKİMOV, Mürsel, Kitabı Dede Korkut, Bakı 1999.
- İslam Ansiklopedisi, Ankara, 1974.

- İVANOV A.N. Oçerki po vostoçnoy emoqrafii (Sentralnoy Azii), M., 1973”).
- JİRMUNSKİY, J. V., “Kitabı Korkut”i oguskaya epiçeskaya traditsiya SV, IVc, M., 1958.
- KİLİSLİ, Rıfat, Kitab-ı Dede Korkut, Ankara 1916.
- Kitab-ı Dede Korkut, Bakı, 1988.
- Kitabı Dede Korkut, Dresden Nüshası, Azerbaycan El Yazmaları Enstitüsü, Dresden Nüshasından Aktarılmış Bakı Nüshası.
- Kitab-ı Dede Korkut, Dresden Nüshası, Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü, Bakı Nüshası.
- KONONOV, A. N. Radoslovnaya tyurkmen, soçineniye Abu-ı Gazi-hana Xivinskogo, M.-L., 1958.
- KOROĞLU, H. G., Dve Taynı Drevnogo Titulğnogo Lista, ‘Knaga Moego Deda Korkuta’, ‘Voprosi Literaturi’ M., 1987.
- KÖROĞLU, H. G., Oğuz Eposu ve Epik Anane, Oğuzskiy epos (stravnitelğniy analiz), “Tipologiya Narodnogo gpoza”, M., 1975.
- KÖROĞLU, Halik, Oğuz Kahramanlık Eposu, Bak 1999.
- KÖROĞLU, X.Q. - Nابیev A.M. Azerbaydjanskiy qeroiçeskiy epos, Baku 1986.
- KÖROĞLU, X.Q. Novıye danuyen qeroiçeskom epose oquzov, Journ «Narodı Azii i Afriki», 1986.
- NABİYEVA, Ü., Qeyd, Şerh ve İzahlar, «Kitabi-Dada Qorqud» ala lisani tayfeyi-Oğuzan, Sadeleştirilmiş Metin, Bakı, 2000.
- NEBİYEV, A. M., Koroglu, Azerbaydjanskiy geroiçeskiy epos, Baku 1986.
- NEBİYEV, Azad, Azerbaycan Âşık Mektepleri, Bakı 2004.
- NEBİYEV, Azad, Dede Korkut Hakikatlerinin İzi ile, “Dede Korkut” 1300, BDU Neşri, Bakı 1999.
- ÖZDEK, Refik, Türkün Gizil Kitabı, Bakı, 1992.
- QORDİEVSKİ, V.A. Qosudarstvo Seldjukov Maloy Azii, M., 1960.
- STEBLEVA, İ. V., Poeziya Tyurkov VI-VIII vekov, M., 1965.
- SÜLEYMENOĞLU, Oljas, Korkut Ata Hakkında Gerçekler, Dialog Avrasiya 2000.

-186- Ü. NEBİYEVA: Oğuz Epik Düşüncesinin Kaynağı Olarak Kitab-ı Dede Korkut'un Dresden Nüshası

SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul 1999.

ŞERBAK, A. M., Oğuznâme. Muhabbetnâme. Pamyatniki drevneuygurskoy starouzbekskoy pismennosti, M., 1959.

VELİYEV, Vakıf, Azərbaycan Folkloru, Bakı 2985.

YAKUBOVSKİ, A.Y. «Kitabi-Korkud»; eqo znaçeniye dlya izuçeniya turkmenskoqo obşçstva v epoxu rannequ srednevckovğya, «Sovet edebiyatı, Aşqabat, 1944.